

PREVENTIVNA ARHEOLOGIJA I UPRAVLJANJE ARHEOLOŠKOM BAŠTINOM

Bojan DJURIĆ

(Univerza v Ljubljani)

Ovdje se čini korisno postaviti nekoliko jednostavnih pitanja, koja se danas obično postavljaju u vezi s arheološkom baštinom, kako bismo došli do boljeg uvida u koncepte, koji su upravljali arheološkim konzervatorskim aktivnostima u još ne tako davnoj prošlosti.

1. *Tko je vlasnik arheoloških nalazišta? Tko je vlasnik prošlosti?*
2. *Što je bio razlog za traženje i zaštitu nalazišta?*
3. *Od koga ili čega, kao i za koga, su nalazišta bila šticeana?*
4. *Tko je bio korisnik znanja, do kojeg se došlo različitim zaštitnim metodama?*

Odgovori na ta pitanja jasni su i puni značenja:

- vlasnik prošlosti bila je država kroz svoj Ustav i posebne zakone; što važi i danas;
- razlog zaštite arheoloških nalazišta bilo je povećavanje arheološkog znanja i čuvanje nalazišta za budućnost (shvaćenu kao vrijeme kvalitetnijih istraživanja), zaštita od ilegalnih iskopavanja in drugih načina nekontroliranog uništavanja;
- jedini korisnik aktivnosti zaštite bila je arheologija sama a kroz nju (u principu, ali vrlo rijetko) opća javnost.

U razdoblju od sedemdesetih do devedesetih godina prošloga stoljeća konzervatorske je aktivnosti usmjevala *Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine* (usvojena 1969.), tzv. Londonska konvencija s njenim fokusiranjem na (1) upotrebu znanstvenih metoda kod arheoloških istraživanja i (2) prestankom ilegalnih isko-

pavanja, a što su bila dva glavna principa zaštite arheološke baštine.

Duboka promjena u razumijevanju i provedbi zaštite arheoloških nalazišta uvele su *ICOMOS povelja o zaštiti i upravljanju arheološke baštine* (usvojena 1990.) i *Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine (revidirana)* (usvojena 1992., poznata kao Malteška konvencija).

No, arheološka konzervatorska teorija i praksa sedamdesetih i osamdesetih godina imaju (ne samo u Sloveniji) svoje korijene puno dublje, barem u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću. U tom trenutku, gotovo sve su europske zemlje usvojile zakone o zaštiti spomenika i počele s izradom nacionalnih lista odnosno inventara spomenika. Njihova strategija zaštite bila je inventarizacija kao i pravna i fizička zaštita važnih arheoloških spomenika, uglavnom vidljivih. Zaštita je bila viđena kao statički koncept "brige o spomenicima", što je i doslovno značenje pojma koji se koristi u mnogim jezicima, na primjer Denkmalspflege na njemačkom jeziku. "To je koncept vezan za sustave označavanja kojima dominiraju zakonski zahtjevi i upravni postupci, što je dovelo do takvih stvari kao što su registri zaštićenih nalazišta, nacionalnih 'filatelističkih zbirki' spomenika", kaže Willem Willems (2010, 212). "To je i najstariji oblik bavljenja materijalnim ostacima prošlosti, selekcija nalazišta, spomenika ili predmeta kao nečeg posebnog, kao i dodjeljivanje zakonskog statusa. Sve to usko je povezano sa stvaranjem nacionalnih država i potrebom (re)definiranja nacionalnog identiteta u razdoblju poslije-Napoleonove Europe."

U tim ranim danima, ali i kasnije, koncept arheološkog spomenika, barem u Sloveniji, shvaćen u skladu s definicijom nesvjesnog spomenika, koju je u svom poznatom članku *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung* 1903. godine postavio Alois Riegl. Riegl tvrdi da je svaki artefakt, bez obzira na svoj izvorni smisao i svrhu, shvaćen kao spomenik ako otkriva da je od njegovog postanka proteklo duže razdoblje. On kaže: "Kao spomenike, koji kao takvi nisu namjerno stvoreni, nalazimo u napuhanom kraljestvu baštine kao "povijesne predmete" koji odbijaju transparentnu sadašnjost u korist nejasne i daleke prošlosti." "Kada takve predmete nazivamo 'spomenici', to je prije subjektivno nego objektivno određenje". Ta subjektivna procjena bila je vezana uz vrijednosti koje su im bile pripisane - 'povijesna vrijednost' (*Historisches Wert*) i 'starosna vrijednost' (*Alteswert*), koje su bile povezane s grupom nenamjernih spomenika i bile stoga dio "modernog kulta spomenika".

Iz tih "povijesnih predmeta" sa pripisanom "povijesnom vrijednošću" na kraju su izašli arheološki spomenici s dodijeljenim novim vrijednostima, a njihov broj se postupno sve više povećavao (uz povijesnu i znanstvena, kulturna i tipološka vrijednost, u kombinaciji s raznim kriterijima kao što su rijetkost, reprezentativnost, autentičnost, itd.). No cijelo je vrijeme preovladavala povijesna vrijednost, jer su to bili više manje vidljivi spomenici urbanog i ruralnog krajolika, gdje se dogodila prošlost i gdje je ona postojala zato, da bi bila otkrivena.

Akadska terminologija toga vremena arheološki spomenik vidi kao arheološki izvor (ostatak, dokaz, arhiv) koji sadrži šifrirane podatke, a koje se može ekstrahirati samo pomoću arheološke ekspertize. U kasnim sedamdesetim Lev Klejn uvjerljivo je objasnio njihovu problematičnu prirodu i potrebu za specifičnom, arheološkom

obradom izvora. "Izvori su dvostruko isključeni iz svijeta istraživača: oni su uklonjeni iz pojmova i riječi (potrebnih za opis prošlosti) i uklonjeni su iz savremene stvarnosti (u kojoj istraživač živi)."

Do osamdesetih godina cijelo je polje arheologije, njezin akademski, zaštitarski i muzeološki dio, bilo podređeno arheološkim istraživanjima i njihovih ciljevima. U tom smislu arheolozi su bili zaista vrlo uspješni, jer su od države i zakonodavstva crpli beskompromisnu potporu za svoje ambicije.

Sedamdesetih godina u arheologiji SAD definirani su novi načini gledanja na arheološke ostatke. Nova situacija je rezultat nezadovoljstva arheologa sa nesposobnošću zaštitne arheologije da se adekvatno nosi s ubrzanim uništavanjem arheoloških i povijesnih ostataka u pedesetim i šezdesetim godinama. No tek u sedamdesetim godinama. National Park Service (Služba za nacionalne parkove) postavio je za arheološke ostatke (ali ne samo za njih) novi naziv - 'kulturni resursi' (kao paralela s prirodnim resursima). Ovaj koncept je pronašao svoje mjesto u Zakonu o arheološkoj i povijesnoj zaštiti (*Archaeological and Historic Preservation Act*) iz 1974. NPS je kulturne resurse definirao kao: "Oni materijalni i nematerijalni aspekti živih i mrtvih kulturnih sustava koji imaju vrijednost ili su reprezentativni za određenu kulturu, ili koji sadrže informacije o kulturi ... (Ti resursi) uključuju, ali nisu ograničeni na, nalazišta, strukture, područja, objekate i povijesne dokumente koji se odnose na ili su reprezentativni za ljudstva, kulture i ljudske aktivnosti kao i događaje, kako u sadašnjosti tako i u prošlosti" (Kerber 1994, 2). Umjesto koncepta zaštite koja definira zaštitu spomenika, uveden je novi koncept upravljanja, definirajući novu ideju aktivnog upravljanja kulturnim dobrima, a u suprotnosti s mnogo više statičnim konceptom brige za spomenike.

Iste godine Bill Lipe (1974) je predložio novu definiciju arheoloških resursa: "Sav kulturni materijal, uključujući i kulturni krajolik, koji je sačuvan iz prošlosti, su potencijalni arheološki resursi - imaju neku potencijalnu vrijednost ili upotrebljivost za sadašnjost i budućnost." Ideja, vidjeti materijalne ostatke prošlosti kao resurs (za društvo u cjelini, kao i za arheološka istraživanja), snažno se proširila u posljednjoj četvrtini dvadesetog stoljeća, a posebno u zemljama engleskog govornog područja (Watkins and Beaver 2008). Bila je shvaćena kao učinkovit način da se arheološki ostaci kao kulturni resurs postave na razinu svih drugih rijetkih, u ovom slučaju i krhkih i neobnovljivih resursa u suvremenom svijetu. Bio je to vrijednosno neutralniji pojam od baštine, iako je imao ekonomske konotacije. Neki su čak tvrdili da takav pogled stvara utilitarno razumijevanje prošlosti (Willems 2009.)

Kroz ovaj koncept arheološki ostaci postaju blago i upravljanje kulturnim resursima (*cultural resource management - CRM*) u šezdesetim i sedamdesetim godinama brzo se pojavilo kao važno područje arheološke prakse. U Velikoj Britaniji i nekim drugim zapadnim zemljama, gdje se upravljanje arheološkom baštinom proširilo vrlo brzo, ključni trenuci u tom razvoju uključivali su prijenos preko Atlantika temeljnih načela i filozofija konzervatorske arheologije i upravljanja kulturnim resursima:

- prijelaz od programa spašavanja, koji su bili diktirani uništavanjem, ka problemsko orijentiranim istraživačkim projektima te pojavom tehnika vrednovanja i procjena;
- integracija arheoloških sadržaja u upravljanje krajolikom;
- integracija arheoloških razmatranja u nadzor razvoja i u strateško planiranje na području državnog i općinskog prostornog planiranja.

Paralelno s ovim promjenama povećana je profesionalizacija arheologije, njena komercijalizacija i povećana diferencijacija zadataka u njezinoj provedbi (Darvill 2004). Danas CRM arheologija nije samo najveće područje zapošljavanja, nego i praksa koja uključuje arheološku metodu povezanu procesnom teorijom i njezinim rigoroznim metodološkim temeljima (L. J. Smith 2004). CRM-ov pristup je uzeo kao polaznu točku pozitivizam i sukladno time procesualna teorija opskrbljuje CRM znanstvenim načelima i vrijednostima, koje su usmjerene ka procjeni podataka u smislu održavanja nekih njihovih dijelova ili uništavanja drugih. CRM je općenito definiran kao tehnički proces, koji naglašava arheološki terenski pregled, opisivanje nalazišta, procjenu i, ako je to potrebno, iskopavanje ili spašavanja nalazišta. Na taj je način CRM često definiran kao arheološka praksa koju vode zakoni i smjernice državne politike. No, kao područje prakse, ono se mora, po definiciji, uključivati u niz konkurentnih ne-arheoloških diskursa i ideologija.

S pojmom baštinskih resursa (termin koji se koristi u Europi, a ne kulturnih resursa), shvaćenih kao vlasništvo koje pripada svima i na kojima participiraju brojne interesne grupe, položaj se arheologa unutar područja baštine u potpunosti promijenio.

Prethodna božanska pozicija konzervatora-arheologa iz koje se odlučivalo o budućoj sudbini arheoloških spomenika, bila je u procesu demokratizacije (kako se to obično kaže) ukinuta. "Nije slučajno da je u globalnom smislu to počelo u zemljama anglosaksonskog običajnog prava, gdje društvo upravlja samim sobom, za razliku od onih društava s tradicijom rimskog prava, u kojima puno toga ovisi o Državi koja upravlja društvom", kaže Willems (2009, 653), i dodaje: "Ovaj drugi sustav će se uz pomoć formalnih predstavnika države vjerojatno dulje držati ekskluzivnog starateljstva nad baštinskim resursima kao i asimetričnih odnosa moći."

U stvari, nije posve jasno da li taj proces demokratizacije treba vidjeti samo kao rezultat pravnog sustava. Ja bih ga vidio i u terminima neoliberalne tržišne ekonomije s njenim inzistiranjem na potpunoj deregulaciji, komercijalizaciji proizvodnih i neproizvodnih područja i pozicioniranju tržišta u središte ljudskog djelovanja. Danas, ovaj se proces obično naziva demokratizacija, ali u stvarnosti to je samo paravan za privatizaciju svega javnoga.

“U novim politikama (modernih) društava ni zemlja ni prošlost (ili bilo što drugo) ne smatraju se vlasništvom ‘naroda’. Korištenje zemljišta određeno je ‘tržištem i ‘forumom’; prvoga kontrolira novac a drugoga rasprava, uvjeravanje i izbori. Javni nadzor (u ime naroda) održava se na sudovima i u zakonodavstvu planiranja. No propisi su obično ostatak nekog drugog političkog razdoblja i može ih se pod pritiskom tržišne ideologije i foruma promijeniti”, kaže Martin Carver u knjizi *Arheološka vrijednost i vrednovanje* (Carver 2003, 25).

Kada kao arheolozi govorimo o arheološkoj baštini, naš je glas danas jedan od mnogih glasova koji se bore za isti predmet. Riječ je o tome, da je arheološka vrijednost baštine ta koja se natječe s drugim vrijednostima koje zastupaju tržište nekretnina, trgovina i birači. Forum o kojem govori Carver je otvoren forum gdje se odvija rasprava o vrijednostima a razlozi za pripisanu arheološku vrijednost su javno razotkriveni i odmjeravani u odnosu na druge društvene zahtjeve. Vrijednosti i evaluacija i dalje ostaju u središtu upravljanja baštinom.

Na ovom mjestu se nećemo baviti različitim vrijednostima i kriterijima, koji su u upotrebi u različitim sustavima ocjenjivanja, iako je njihova povijest, kao što je to pokazao Williem Lipe u svom članku iz 1984., vrlo zanimljiva. No, želim naglasiti da bilo koja arheologija može biti samo to što o njoj kaže istraživanje. To znači da arheološki

ostaci i njihove potencijalne informacije o prošlosti čine temelj arheološkog vrednovanja i da jedino istraživanje i istraživač mogu odrediti što je spomenik, a što smeće. U baštinskim postupcima duboko je ukorijenjena ideja da baštinski zapis postoji neovisno o misli, kao i uvjerenje da se taj zapis sve više smanjuje, kako u pogledu veličine tako i u smislu raznolikosti. S tim u vezi postoji i uvjerenje da će preventivna selekcija tog zapisa očuvati njihovu reprezentativnu količinu.

No, kako bi nešto postalo dio baštine u potpunosti ovisi o istodobnom znanju i političkoj volji. Štoviše, opseg arheoloških ostataka u stvari raste, fizički i još više, konceptno. Istraživanja naime omogućavaju da sve veći broj otpada i tragova prošlosti dobiva poseban značaj. Danas smo, naprotiv, suočeni sa situacijom koja se može opisati kao ‘sindrom Snowden’ (znali smo da arheološki zapis postoji, ali nikada nimo zamišljali njegov enormni opseg), i suočavamo se s problemom selekcioniranja različitih dijelove zapisa prošlosti sukladno s njihovom važnošću. S pravom kaže John Carman (2002, 11): “Prva i ključna točka u odnosu na baštinu jest ta, da baština prošlosti postoji svugdje oko nas.” Ali da bi nešto bilo baština mora biti kao takvo najprije prepoznato. Carver je, naravno, u pravu kada kaže da se vrijednost ne može pripisati nečemu što se ne zna i ne vidi; također ima pravo kada brani terensku proceduru i njezine pojedine korake – terenski pregled, ocjenu, strategiju, analizu i sintezu, kao jedini pravi put da se proizvode ono što javnost želi. U određenoj mjeri moguće je složiti se i s mišljenjem da je “to što i arheolozi i javnost hoće zaštititi podjednako nije neka predefinirana zbirka spomenika, već procedura, zahtjev i pravo raditi arheologiju, pravo na istraživanje i proširivanje prošlosti” (Carver 2003, 44). Uz ovu izjavu u isto vrijeme svjesni smo činjenice da je zapadna civilizacija po svojoj prirodi materijalistička. Da bismo u nešto vje-

rovali moramo se toga i dotaknuti, provjeriti materijalne dokaze za to nešto. U tome svi smo nasljednici apostola Tome. No u stvari znanje nije dovoljno, jer smo svi stalno uhvaćeni u odnose stvarnoga, simboličkoga i imaginarnoga (što je poznata lakanovska trijada RSI). Carman primjećuje: "Glavna karakteristika upravljanja baštinom jest mijenjanje materijalnih fenomena prošlosti u simboličke fenomene sadašnjosti" (Carman 2002, 194). Ili, kao što opisuju proces stvaranja kulturne baštine Tunbridge i Ashworth (1996, 6): "Sadašnjost izabere iz neke zamišljene prošlosti neku baštinu i odluči što će od toga kao upotrebljivo preći u neku zamišljenu budućnost."

Tzv. demokratizacija upravljanja arheološkom baštinom pokazuje u zemljama s najdužom praksom na ovom području i prve učinke koji nisu svi pozitivni. Za Nizozemsku Willems (2013, 9) priznaje da "... je, na primjer, započeo proces razgradnje središnjih organizacija koje su bile u mogućnosti podržati posebne, komercijalno neostvarive ekspertize, kojih održavanje na lokalnoj razini nije ni moguće. Drugi nedostatak, još problematičniji, jest postavljanje moći odlučivanja na mjesto na kome nema ni kapaciteta ni kompetentnost, ili čak ni volje, da se nešto učini.

Čini se, da se treba u sve više dereguliranim modernim društvima, u vezi organiziranja i reguliranja života društva, barem privremeno osloniti na još do nedavno izrazito konzervativno stajalište, koje je danas, naprotiv, postalo progresivno - stajalište koje zahtijeva više države, u cilju održavanja prostora javnoga. To itekako važi i za arheološku baštinu.

BIBLIOGRAFIJA

- CARMAN J. (2002), *Archaeology and Heritage. An Introduction*. London – New York 2002.
- CARVER M. (2003), *Archaeological Value and Evaluation*. Mantova 2003.
- DARVILL T. (2004), Public Archaeology: A European Perspective, in: J. Bintliff (ed.), *A Companion to Archeology*, Malden – Oxford – Carlton, 409-434.
- KERBER J. E. (1994), *Cultural Resource Management: Archaeological Research, Preservation Planning, and Public Education in the Northeastern United States*. Westport, Connecticut – London 1994.
- KLEJN L. (1978), *Arheologičeskije istočniki*. Leningrad 1978.
- LIPE W. D. (1974), A Conservation Model for American Archaeology. *The Kiva* 39(3-4), 1974, 213-245.
- LIPE W. D. (1984), Value and Meaning in Cultural Resources. U: H. Cleere (ed.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge 1984, 1-11.
- RIEGL A. (1903), *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*. Wien 1903.
- SMITH L. J. (2004), *Archaeological Theory and the Politics of Cultural heritage*. Abingdon – New York 2004.
- TUNBRIDGE J.E and Ashworth G.J. (1996), *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester 1996.
- WATKINS J. and BEAVER J. (2008), What do we mean by 'heritage'? Whose heritage do we manage, and what right have we to do so? *Heritage Management* 1(1), 2008, 9-35.
- WILLEMS W. (2009), European and world archaeologies. *World Archaeology* 41(4), 2009, 649-658.
- WILLEMS W. (2010), Laws, Language, and Learning. Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. U: P. Mauch Messenger and G.S. Smith (eds.), *Cultural Heritage Management. A Global Perspective*, Gainesville 2010, 212-229.
- WILLEMS W. (2013), Kategorizacija in vrednotenje arheoloških najdišč. *Arheo* 30, 2013, 7-12.